

hogy Csárpa, Fecskés, Tótkutas, Vereskutas, Csomorkány, Pereskutas, Mártély, Rétkopáncs stb. jószágok »tökéletes joggal őket illetik«,¹ mely azonban a törvényben kevésbé mutatkozott »tökéletesnek«.

Csomorkány.

E város, a nagylaki uradalom egyik főhelye, Jaksics Márknak, János király hű emberének, birtokát képezte. Jaksics, hogy a maga javait feleségére és leányaira hagyhassa, mint már tüzetesen láttuk (II. 14—18., 24.), a király engedelmével annak elzálogosította, majd rájuk iratta s nejét azok birtokába be is igtattatta,² úgyhogy Polikszena asszony Csomorkányon külön gazdatisztet is tartott Nagylaki Horváth András személyében³: mivel azonban Jaksics Márk 1530—7: elejét nem vehette annak, hogy halála után az oldalági örökösök ne követeljék s meg ne nyerjék az ősi birtokokat, az özvegyet és a lányokat pedig ugyancsak János király beleegyezésével csupán a jegy- és hitbérré s 1539: az ingóságokra ne szorítsák.⁴ E közben történt, hogy a vidéket ért pusztulás Csomorkányt sem kímélte meg, úgyhogy az egykori jelentőségét és városi rangját elveszítette s ezentul csak egyszerű falu színvonalára süllyedt alá. De Jaksics Demeter és Péter sem birhatták azt békén, mert a mely évben az özvegyet kisémmizték: az egész vidék Mágocsi Gáspár, majd Petrovics Péter hatalmába került, a ki Csomorkányt Sámsonnal és Tót-Kutással együtt Temesvárhoz kapcsolta.⁵ E közben a nyughatatlan rokonok, Demeter és Péter elhaltak, úgyhogy Márk özvegye és leányai bizvást benne maradhattak az ősi uradalmakban, sőt meg is osztozhattak azokon. Ez osztályból látjuk, hogy a község a korábbi pusztulást kiheverte s nemcsak visszakapta városi rangját, hanem az uradalomnak legnépesebb helyét képezte.

¹ Az óvás Csongrádv. Itrában, 1839. 1244. sz. a.

² Orsz. Itr. Kolozsmon. Itr. Com. Csanád No 1. és 18.

³ U. o. Com. Csanád N. No 25.

⁴ L. az 1. szám alatti jegyzetet.

⁵ Reizner, Szeged története, I. 35.

Magát az osztályt egyébiránt az urnók Csomorkányra nézve a következőkép rendezték el. Jaksics Skolasztikának, Zeleméri Lászlónénak, jutottak ezek a jobbágyok: Juhász Pál, Kis Demeter, Tót Pál, Cserka Ferenc, Törömpösi János, Balog János, Nagy Albert, Bagocs Bálint, Hajós István, Papi Bálint (elszökött s házáat elhagyta), Borbély Péter, Petes Miklós, Olasz János, Benicze István, Deák Balázs, Török Ferenc, Nagy Pál, Vincze Demeter, Szücs György, Varga Antal, Varga János (e három »igen gazdag«), fia Petes György, apa Petes Miklós, Bódog Ambrus, Brillás Imre, Nagy Albert, Brillás Albert, Ábrám Péter, Tar Márton, Fricó Bernát, Varga Mihály, Bairiss Mátyás, Kis Sebestyén, Tef György, Csokusi Benedek, Baranya Bálint, Kis Mihály (meghalt, pusztán áll), Diczenmórti Imre, Borbos György, Csép Mátyás, Gera János. — Az uj-utcában Nagy Demeter (»igen gazdag«), Kallós György, Petes Albert, Gálfi Balázs, Pirtos Benedek, Kéri Balázs, Ábrám Benedek, Nagy Dénes, Kis Gáspár, Nagy Barnabás, Szerecsi György, Lados Kelemen, Biró Bálint, Keselyő Káspár. A zsellérek közül Pap Albert, Baka Ambrus, Fejér János.

Másrésről Jaksics Erzsébet Dóczy Miklósné a csomorkányi jobbágyok közül ezeket kapta: Hajós Márton, Hajós Kelemen, Hajós Balázs, Tót István, Szűri Péter, Hiró Imre, Pereki Benedek, Mossa János, Boglyási István, Brillás Mihály, ifj. Varga János, Siró Lukács, Garai Lukács, Balázs Benedek, Sánta János, Farkas Ferenc, Farkas Péter, Garai Káspár, Fél János, Csáki Lukács, Gyertány Mihály, Messzeri Fábián, Makai Lukács, Bajusz Pál, Fejér János, Balázs Lukács. — Az uj-utcából Kálmánczi Lukács, Czertán Balázs, Pereki Péter, Lantos Lőrinc, Tót Bálint. Látjuk tehát, hogy a várost összesen 95 jobbágy gazda lakta, kik közül 35 Zelemérinének, 60 Dóczynének jutott, az egész népességet tehát 475 lélekre lehet tenni.

Dóczyné ezután nemsokára szakítva a család politikájával, átállott a némethez s ekkép Miksa király által összes birtokaiban megerősítette magát; ki azokról s közülök az egész Csomorkányról, Tótkutasról, Sámsonról, uj levelet állított ki, mivel- |1563. máj. 6. hogy a »régebbi oklevelek a háborgós időben elvesztek«.¹

Temesvár elbukásával vidékünkön a török hatalma-

¹ Orsz. ltr. Conscriptioes dicarum lib. XXI. tom. XIII.

sodott el s a hadjáratok újabb pusztulást és fosztogatást hoztak reá. A birtokos nemesség (Jaksicsnét is ideértve) s a lakosság legnagyobb része elmenekült. Csomorkány is elpusztult annyira, hogy a királyi adóösszeírásba, mely a szomszédos helyeket (Mező-Szőlő-1553. lős, Tótkutas, Uj-Város, Fecskés, Földvár, Férged) leírja, — már föl sem vették. Gyula városát azonban Ferdinánd király hivei keményen oltalmazták s ez uton a várkapitányok az egész vidéket hatalmukban tartották. Királyi rendelet szerint Csánádmegye oda tartozott a hadi segélyt s a püspöki dézmát megadni s Csomorkányt is annak tartozékai közé sorozták, míg polgári tekintetben az egész Tiszántullal együtt a váradi püspök kapitánysága alá osztották be. Így hát a vidéket a gyulai kapitányok zsarolták s a megmaradt birtokosokat és jobbágyokat a maguk részére megadóztatni el nem mulasztották. Így hajtottak be azon 1553-ban 23 $\frac{1}{2}$ köblöt szemes terményt, 1555-ben 32 köblöt, 1559-ben 5 $\frac{1}{3}$ köblöt, 1561-ben 70 forintot és 30 dénárt, 1562-ben 18 bárányt.¹ Ferdinánd alatt a község földesurai is megváltoztak. A Jaksicsok, Márton (1552.) és János, (1555) ugyan még egy kevés ideig benn voltak a birtokosok lajstromában, özvegy Dóczinét és Zelemérit is (amazt 33, ezt 31 kapuval) 1561. óta ott találjuk a faluban: de rajtok kívül már idegeneket is, mert Széll Mihály, Török Bálint, 1562. óta pedig Kun Gáspár, Nagy Albert, Nagy Miklós, Kónya Bertalan és Gál András is bennültek a községben.² A gyulaiak befolyása akkora volt, hogy a falut most egyszerűen Békésmegyéhez csatolták, miután Csánádmegyében alispán és szolgabíró úgy sem volt többé. Mágocsi kapitány ellen panaszolták, hogy Csomorkány, Nagylak, Pereskutas adóit magának szedte be, majd e helyeket több mással együtt a 1555. a maga számára foglalta el, mitől aztán Artándi Kelemen és Jaksics Mária panaszára a király eltiltotta. Mikor azonban a Jaksics család fiága Jánosban kihalt, Ferdinánd az összes uradalmat Szula Boldizsárnak, Vizkeleti Jakabnak és a fentebbi Gál Andrásnak adományozta,³ mi azonban nem szolgált

¹ A gyulai vár tized számadásai az Orsz. Itrban.

² Zsilinszky, Csongrádv. tört. I. 243.

³ Bécsi lib. reg. III. 267. 558.

akadályul abban, hogy ugyancsak a király özv. Dóczy-nénak új adománylevelet ne adjon minden javaira s ezek közt Csomorkányra is.¹ | 1563. máj. 6.

A király hatalma azonban az egész Tiszántúl ekkor ismét igen megfogyatkozott, mert a vidék János-Zsigmondhoz pártolt át s ennek hívei foglalgatták itt újra vissza javaikat. Ezért találta Telegdi István, királyi adóösszeíró, Csomorkányt a maga 38 házával | 1564. még mindig a Jaksics örökösök kezén. Voltaképen pedig az egész környéket a török hódoltatta be és adóztatta magának, mely Szeged és Nagylak elfoglalása után tulajdonképeni ura volt Csomorkánynak is s azt, mint 26 házzal bíró magyar falut, igtatta | 1557—8. be a maga defterébe.² Képzeltük, mily zaklatott életök lehetett a lakosoknak, mikor egy időben ennyi felé kellett szolgáltniok és adózniok s örökösen rettegniök, akkor is, mikor valamelyik kényur követeléseinek eleget tettek, a miatt, hogy a másik épen ezt fogja nekik bűnül felróni.

Ennek a nyomoruságnak egy még nagyobb nyomoruság szakitotta végét. A szultán ugyanis végre megszalta, hogy olyan nagy tartományában, mint Tiszántúl, uralmát a kicsiny és rosszul védett Gyula vára minduntalan kétséssé tegye és zavarja. Ezért nővére fiának, Petrev pasának, vezérlete alatt roppant haderőt küldött annak | 1565. megvételeére. A pasa első feladatául azt tűzte ki, hogy a tartozék-falvakat, melyek a várat gyalog és szekeres munkaréssel és élelmiszerekkel támogatták, — megsemmisítse, a mivel aztán meg volt pecsételve Csomorkány sorsa is. Kerecsényi, az erőd kapitányát, a király, minden könyörgése ellenére sem támogatta, hanem azzal az utasítással látta el, hogy a török előtt, a merre jár, előre tüzzel-vassal pusztítson el mindent, hogy e helyekről erőt és élelmiszert az se szedhessen. E tanácsot azonban még a Kerecsényi erős lelke sem vette be, hanem a helyett a környékbeli falvakat a maga részére sarcolta meg s ezen felül azok fiatalságát a várba hajtatta fegyverfogás végett, annak dacára, hogy a környék nagyon kimerült s pusztuló félen volt. János-Zsigmond fejedelem előre intette a föld népét és urait, hogy az érkező török előtt békésen hódoljanak meg: a királyi fővezér azonban az ellen-

¹ Az adom. levél a gróf Károlyi nemzetség Itrában, 37. fiók, 5. sz. XVIII. századbéli másolat.

² Vélics, Magyarorsz. török defter. II. 194.

kezőt parancsolta.¹ Egyébiránt semmiféle magatartás sem segíthetett a vidéken, mert a pasával a krimi tatárok is együttjöttek, kik ezuttal először jelentek meg hazánkban s a merre jártak, olthatatlan rablási és pusztítási szomjukkal és baromi kegyetlenségökkel fürgetegként separték el a föld színéről a községeket s csaknem az egész Duna és Tisza között rövid idő alatt sivatag rommá és hamuvá változtatták. Csomorkány is a többi falvakkal együtt e sorsra jutott, a lakosság pedig leöldöstetett.²

A török hatalom illetén megnövekedésének azonban vidékünkre nézve másforma következménye is lett s ez abban állott, hogy ezintul a magyar urak és hatóságok itt mutatkozni sem mertek; a lakosság sarcolásával és adóztatásával tehát fölkényszerültek hagyni s az egész vidéket magokra nézve annyira elveszettnek tekintették, hogy az itteni Jaksic s birtokokat félszázadon át senki többé föl sem kérte a királytól, sem az erdélyi fejedelmektől s a megmaradt földesurak és sarjadékaik sem jelentették azokra néző jogaikat illetékes helyeken. Azonban a defterből is egy jó darab ideig teljesen hiányzott 1570. a helység, még akkor is, mikor a szomszéd Ujváros Derekegyház, Kéktó-Ráros ismét belekerültek abba.³ Hogy azonban ezután ismét megülték a helyet, abból világos, hogy nevét ott találjuk azon virágzó falvakéi között, melyeket a tizenöt éves török 1591—1606. háboru söpört el ismét a föld színéről.

Ásatásaink kétségtelenül kiderítették, hogy a templom tűz által pusztult el s falai közt, valamint kívül, a templom előtti országút-félen, nagyobb számu felnőttek és gyermekek csontjai halmozódtak össze minden rend nélkül, a mi az öldöklés szinterét mutatja. Az életben maradottak ekkor végkép elhagyták falujokat s nagyobb részt Vásárhelyen húzódtak meg, a mit onnét tudunk, hogy itt a Csomorkányról ismert magyar vezetékeknek mind máig jó részben feltalálhatók. A falu pedig soha többé nem támadott fel hamvaiból.

Ezután csaknem egy félszázad telt el a nélkül, hogy

¹ Szilágyi, Erd. orsz.gyül. eml. II. 250. 1.

² Basilius Fabricius Zykzai, Oratio de Vita et obitu Gabr. Perenii, Wittebergae 1568. Gyárfás, Jászkun tört. I. IV. 109—114. Thury, Török tört. irók, I. 430. Bizarus, Schwandtnerél, Scriptorum Pars II. 411., Ortelius. Kriegsempörungen, I. 148—9., Honiger, Aulæ Turc. descriptio, Basel, 1577. 651—5.

³ Vélcs, M.orsz. török defterek, I. 203—4.

bárki is jelentkezett volna a pusztán maradt határ érdekében. Ezalatt azt a vásárhelyiek legeltették, kik a szomszédos területeket, Peres-Kutast, Uj-Várost, stb. is használták. A török főhatóság e közben folyvást tartott, de a vidék elfogadta a magyar király főhatóságát is, ki itt egy idő óta ismét nagyobb számú adományozásokat tett. Végre Turóczi István királyi udvari tiszt, Csánádi János és Jakus János, mindannyian felsőmagyarországi nemesek, kérték fel és kapták meg e helyet hű szolgálataik fejében III. Ferdinánd királytól Ormósegyháza (Orosháza), Tés és Fecskes »elhagyott egész pusztákkal« együtt az oklevelek szokásos szövege értelmében minden »szántott, művelt | 1642. nov. 7. és műveletlen területeikkel, szántóföldekkel, rétjeikkel, erdőkkel, ligeteikkel, szőlőkkel, úgyszintén vizeikkel, folyóikkal, halászó vizeikkel és rekesztékeikkel, malmaikkal egyetemben«, melyekből ez elhagyatott helyeken úgyszólván semmi sem volt, — »mások, főleg pedig Isten egyházai jogainak sérelme nélkül«. ¹ A beigtatást az egri káptalan teljesítette Szendrőben, Borsodmegye közgyűlésén, mellyel akkor Csongrád megye egyesítve volt s talán épen ezért irták az oklevélbe, hogy a puszták Csongrádban feküdtek. Ellenmondó nem jelentkezett. Nemsokára azonban a királynak | 1647. dec. 12. más vitélő hivei, nevezetesen Szendrei Széll Mihály, Zólyomi György, Török Bálint és Kovács János javára állítottak ki ugyanazon pusztáról adománylevelet, kiket szintén beigtattak azok birtokába. A meglepett korábbi adományosok az egri káptalannál ellenmondottak, Ponyvás István polgári lakost küldvén e célból oda, ² de birtoklásuk annyival inkább kéteessé vált, mert az ország másik uralkodója, I. Rákóczy György fejedelem, meg ismét másoknak ajándékozta el egyidejűleg a szóban forgó puszták nagyobb részét. Jakus János korai halálával és magvaszakadásával, Básti János, a király egyik vitélő hive, szerzett Wesselenyi nádortól adománylevelet ama puszták részeire, melyekhez még Egyházteleket is oda fogták. A jászai konvent, melyet a beigtatás | 1655. márc. 24. tással biztak meg, meghívta erre több kijelölt urak közt

¹ Az adom.levél Orsz. ltr. lib. reg. VII. 303. és bécsi lib. reg. IX. 454.

² A kápt. ered. bizonyítványa az ellenmondásról a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltrában, 35. fiók, 92. szám.

Török Bálintot is, egyszersmint Szentkereszti Balázs kanonokot küldte ki a feladat teljesítésére, ki is »miután a törököktől való félelem és rettegés miatt a helyszínére nem mehetett«, társával, Lenkey György királyi emberrel együtt akkori szokás szerint Szendrő várában tett eleget a megbízásnak — az őrség tagjai jelenlétében, a hol, természetesen, semmi ellenmondással sem találkoztak,¹ Csánádi János rövid idő múlva itt hagyta a maga földi javait, sőt Bástinak sem sokáig örülhettek birtokos társai, mert néhány év | 1663. szept. 14. | múlva ő is végrendeletet tett, mely szerint Csomorkány és a többi puszták egy harmadának joga illeti őt, a másik harmad pedig a Csánádi örökösöket.² Ily körülmények közt nem csoda, hogy a vásárhelyiek újabb kedvet kaptak a távoli és női kezekre jutott dus legelők tovább használására, annyival inkább, mert erre őket Bercsényinek nálok lakó jószágigazgatója, Széll Miklós, is felbiztatta. Bástiné Tercsi Zsuzsa azonban, kire első férjéről, Széki Péterről, egyéb nagyszámu és igen terjedelmes javak is maradtak Csongrád megyében, melyek közé Vásárhely és Csongrád városok fele részét is akarta számítani, erélyesen föllépett a maga és gyermekei jogai oltalmára, sőt volt bátorsága még Bercsényi ellenében is a tulkapásokra s Kéktó-Rárós bitangolása tárgyában is óvás tételre Borsodmegye gyűlése előtt a vásárhelyiek ellen. Hasonló eljárásra utasítá a Básti gyermekek gondnokát, Hamvai Györgyöt is, Csomorkány, Fecskés, Tés, Orosháza, Egyháztelek irányában szintén a vásárhelyiek és a makaiak ellenében, kik ezeket »követetlen adózás nélkül élék, marhájukat a megirt prae-diumokon járattják s előbbeni szokott adójukat eszten-dőnkint az megirtot árváknak meg nem adják«. Hamvai az óvást megtette, de arról Bercsényi | 1667. szept. 7. | is írást követelt a maga részére.³ A következő években Csomorkány másik tulajdonosa, Csánádi István, emelte fel szavát a szomszédok s főleg a vásárhely-

¹ A nádori adom.lévl. és a Konvent jelentése a beigtatásról június 25. a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltrában, 35. fók, 103. szám (mellékleteivel) XVIII. százbabeli másolatok.

² Podhraczy regesztái a végrendeletéről a Magyar Tudományos Akadémia ltrában. (Porovszky ur szives közlése.)

³ Az óvás Borsodm. ltrából másolva a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltrában és Csongrádm. ltrában a Borsodm. ltrából lemásolt iratok gyűjteményében.

lyiek visszaélései ellen s tiltakozott, hogy ezek »ott szántsanak, vessenek, legeltessenek, kaszáljanak s vizeiben halásszanak — a törvényes pénzbüntetéseik és az ott talált jószágok elhajtása mellett«. ¹ Hogy ezek a fenyegetések is hatástalanok voltak, abból láthatjuk, hogy pár év múlva a többi Csanádi örökösök, nev. Csanádi Anna Semsei Pálné (előbb Janka Péterné) és Csanádi Judit Látrány Jánosné is szükségesnek látták a vásárhelyiek ellen az óvástételt, ² a mi- |1672. nek most nagyobb hasznát remélhették, mert a vásárhelyiek Csomorkány egy részét 200 forinton már egy évvel ezelőtt zálogba vették. ³ Hasonlót |1672. ápr. 23. tett Török Bálint itt lakó gazda Básti Lászlónak és öccsének, Jánosnak, itteni birtokai egy harmadával is, melyet ezek 70 »magyari forintokért« oly föltétellel adták át neki, hogy Török és utódai »azon megírt jószágot mindaddig birják és birhassák«, míg Bástiek a fentebbi »summa pénzt le nem teszik«. ⁴ Hogy az ügylet azokra nézve nem volt rossz, abból gyaníthatjuk, hogy Básti László a maga fecskési és orosz házi birtokát Töröknek és Zsarkó Péternek »66 magyari forintban« szintén zálogba adta. E közben már a |1575. Tököli felkelése kitört s a bujdosó felvidéki urak előzőlötték az alföldet. A Bástiek is ezek közt voltak s így történt, hogy János, habár fentebbi birtokait már kiváltotta, a nyomoruságtól kényszerítve a maga fecskési és orosz házi részét Török Bálintnak és társainak, egy év multán pedig a csomorkányit is Kin- |1681. cses Andrásnak és fiainak, Istvánnak, Jánosnak és Andrásnak, »50 magyar forintokban és egy pár karmazsin csizmában« újra zálogba vetette oly feltétellel, »hogy akkor, a mikor alkalmatosságom vagy módom leszen a kiváltásban, minek utánna az 50 forint és egy pár karmazsin csizma letétezt, Ókegyelmek mostantól togya mindaddig békességesen birhassák, mig ki nem válthatom Ókegyelmektől. Szavatolok pedig mindazok ellen, kik azt törvényt szerint birtokba akarnák, akképen, hogy az esetre, ha Ókegyelmeket a haszonélvezetben megakadályozná, tartozom saját költségemen és fáradsággal szavatolni:

¹ Az óvások 1667. dec. 12-éről és 1669. jan. 3-ról u. o.

² Az óvás 1672. április 6-ról u. o.

³ Borovszky, Csanádvarmegye története, I. 264.

⁴ A záloglevél a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltrában, 35. fiók, 103. sz.

ha nem szavatolnék, vagy nem szavatolhatnék, vagy szavatolni nem akarnék, adván őkegyelmeknek annyi hatalmat, hogy valamel vármegyében lévő szolgabírókat csak maga hazától is kihivatván, rajtam végrehajtással elégtételt vegyennek az megirt sommáig jószágomból s ebben őket sem kiváltságaim, sem nemességem, sem a háboru, sem az aratás, sem a szüret ne akadályozzák, — ellenkezőleg kizáratván minden törvényes orvoslat s a törvény szünetnek minden megirt ideit. Az erős egyezséglevél Turonkelt Tölcséki János tollából s a tanuk közt több kuruc lovas vitéz nevét találjuk.¹ Körülbelöl e tájon történt, hogy Harsányi György és Németh Marton testvérek a fent megirt jószágokat, nevezetesen Csomorkányt, Orosházát, Fecskést, ezenkívül Győjárt (Csongrádmegyében) és Veresegyházát a vásárhelyieknek »és egyebeknek — ők jól tudják, hogy kiknek« — elidegenítették. Mikor azonban Csanádi Anna özv. Semseiné erről értesült, a maga és huga, Judit, nevében Borsodmegye ónodi gyűlése előtt óvást tétetett az ellen s különösen a vásárhelyieket és a többi szomszédokat tilalmazta birság s »bármilyen ott találandó barmok elhajtása« s egyéb az 1655: 59-ben megirt büntetések mellett.²

A török kiűzetése után Csomorkányt is kincstári birtokká tették, mely egyébként a város újra telepítése már ismert Török Bálint használatában maradt, a kitől az újra telepedés után fia, Ferenc, városunk bírája, kapta örökségbe.³ A ki legelőször bejelentette tulajdoni igényét, az a csanádi püspök volt: de az újszerzeményi bizottság csak a tizedet engedte át neki, a miben ekkor kevés haszon lehetett. Dolni István csanádi püspök azonban Csomorkányt a maga pusztái közé iratta s talán erre való tekintetből történt, 1700. hogy a Schlick számára készült összeírásból e 1701. helyet kihagyták, vagyis hivatalosan nem számították a határhoz, noha valósággal oda tartozott az, a minthogy Schlick nemsokára el is adta Károly 1722. aug. 11. lyanak, bár annak neve a kir. adományleveléből ismét kimaradt, talán a miatt, hogy gróf Nádasdi csanádi

¹ A május 4-iki záloglevél u. o.

² Borsodmegye jkvének egykoru kivonata a gróf Károlyi nemzetség bpesti Itrában.

³ A szegedi kincstári tisztség összeírása 1701. szeptember 7-ről Orsz. Itr. Urbar. es. conscript. fasc. 221. No 19.

püspök pár évvel azelőtt ezt a pusztát, mint ősi 1719. javadalmát, több határunkbeli helyekkel együtt, szintén magának követelte visszaadatni. Mindazáltal Károlyi Sándor magát annak birtokába is beigtatta, azonban azt a határ többi kiegészítő részeivel együtt a lakosság használatában hagyta s ily módon azt a határba törvényes, teljes alakissággal is bekebelezte. 1723. jul. 23.

A régi birtokosok egy része azonban még életben volt. Básti László nevezetesen Panyidarócon — a mint az adományozásról értesült, — levelet irt Károlynak s tudatta, hogy ő és öccse, János, törvényes jogot formálnak Csomorkányhoz s ennek igazolására felmutatták a Török Bálinték záloglevelét is. A gróf hihetően megbiztatta a kielégítés felől őket, mert a beigtatásnál a testvérek nem emeltek óvást. A kielégítés azonban haladt-maradt — az utókorra s csak 1775-ben fizetett Károlyi Antal Csomorkány és Fecskés jogaiért Básti Pál, János és több testvéreknek ötezer forintot kénytelenségből.¹ Ellenben Török Mihály már a beigtatáson a tiltakozók sorába lépett s mint jelzalogos hitelező a királyi ítélő tábla előtt perelte Károlyi Sándort. Minthogy a pénz felvevására és a zálog visszabocsátására Török hajlandónak nyilatkozott: a per folyamán valami biztatást kaphatott, mert Csomorkányra nézve a további követeléstől mindjárt az első tárgyaláson elállott, fenntartván Mártélyhoz való külön jogát.² A nemes Török és Szilágyi nemzetség tagjai Csomorkány, Peres-Kutas, Tót-Kutas, Csárpa, Fecskés, Rét-Kopáncs irányában fennálló jogait azonban még egy század mulva is hangoztatta s a puszta felosztása ellen is ez alapon tett 1839. szept. óvást a vármegye előtt.³

Hátra volt még a puszta határainak megállapítása, melyek csaknem minden irányban elmosódtak. Az sem késett sokáig, mert a mesgyéket csakhamar azután tárgyalás útján egyfelől Csomorkány, Férged, Sámson, Tót-Kutas, — másfelől a csanádi püspököt illető Igács, Csókás és Kopáncs közt következőképen tűzték ki: a férgedi határ délen kezdődik, ott, a hol az igácsi és földéaki közös mesgyék egy szög-

¹ A Bástiai hiteles nyilatkozata a gróf Károlyi nemzetség bpesti Itrában 35. fiók, 104. sz.

² A beigtatási per eredeti iratai u. o. 22. sz.

³ Csongrádmegye Itrában 1839. 1244.

letben a vásárhelyi határt érintik, a vásárhely—nagy-laki uttól délnyugotra mintegy 600 öllel, honnét az kissé északkelet felé törve, a csömorkányi határba megy át, délen az igácsi, majd a csókovácsi pusztával révén mesgyés. A határvonal azután a gyula—makai országutat s a Szárazeret (utóbbi háromszor) keresztül metszve, a sámsóni földek mentén egészen keleti irányt vesz, délre hagyja a Hosszu-hát nevű halmot s az ettől keletre nyúló Hosszu-hát-széket. Utóbbiak irányában a mesgye megtörik, délkeleti irányt vesz, átmetszi a makó—komlósi utat s a Bogárzó-széktől délre tört vonalban a Les-gödörig (vagy Rejtek-gödörig) halad, melyhez keleti irányban Komlós már közel esik. A Les-gödör Tót-Kutas délkeleti határának szögletében esik, melytől a vásárhelyi határ csaknem derékszöglet alatt majdnem egyenes irányban északra fordul, mely egyszersmint Tót-Kutast elválasztja a komlósi földektől. Innét bizonyos távolságban a tótkutas—komlósi határt északnyugotra, majd a komlós—kovácsházi utat vágja át, mitől fogva ismét egészen északi irányt vesz, míg a szőlősi határt el nem éri, hol derékszögletben törik meg s a Zöld-laponyaghalom tövében ismét kelet felé halad.¹ Az ekkép megállapított határok azonban idők múltán ismét összezavarodtak. A makaiak nevezetesen azzal vádolták Széplaki Jánost, Károlyi jószágigazgatóját, hogy új határokat hányatott s ekkép az igaziakat meghamisította. Báró Falkenstein csanádi püspök perre vitte a dolgot, mely azonban, habár ismét sok tanút hallgattak ki s egy királyi táblai hitese jegyző tartotta meg a határjárást, egy másik pedig a vizsgálatot, semmi bizonyosra vehető szabálytalanságot sem derített ki, de legalább tüzetes mérések szerint minden irányban újból megállapította a határokat.²

E közben az egész pusztát a taksarendszer alapján évről-évre a vásárhelyi lakosság használta, mégpedig — habár a határ legtermékenyebb szántóföldei és mezői itt terültek el, sokáig csak legelőnek. Az első határmérés-kor Ruttkai Imre földmérő még csak 5—6 tanyát 1752. talált rajta, de azután gyorsan szaporodott a szám, —

¹ A határrendezési térkép aláírásokkal és pecsétekkel ellátva a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltárában, 35. fiók, 93. ss.

² A periratok s a határjárási jkv u. o. 96. fiók, 44. sz. és Orsz. ltr. Inquisitiones per juratos notarios tab. reg. fasc. 17. No 1510.

annyira, hogy a földrendezéskor és összeíráskor ugyanő arról értesít, hogy Csómorkányt már csaknem 1761. egészen megrakták tanyákkal s alig negyedrészt legel-
tetik.¹ Az urbárium behozatalakor az egészet a 1771. jobbgyságnak hagyták meg s később urbéri összeírás szerint is Vásárhelyhez kapcsolták, határainak 1808. pedig Sámsont, Csókást, Férgedét, Szt-Erzsébetet s (nyugotról) a vásárhelyi tanyákat nevezték meg. Idővel azonban az uraság az itteni legelők javarészt maga részére foglalta le.

A templom romjai jórészben túlélték a viszontagságos időköt, sőt az elemi csapásokat is. Mivel dombon épült, az árvíz sem árthatott neki, habár a határ jórészét nem egyszer, így 1816 ban is, elborította.

Derekegyház.

Legelőször egy vizsályos ügynél találkozunk a falu lakosaival, kik t. i. a szomszédos Kéktó használata felett a Donáttornyát bíró nyulszigeti apácákkal pereltek.² A lakosok akkor rációk voltak, kiket valószínűen akkori földesuraik, a Jaksicsok, telepítettek ide. Ezek magvaszakadtával Pestyéni Gergely tette rá a falura kezét, melyet ő hihetően Vásárhellyel egyidejűleg kapott; bár az adománylevél erről nem szól. Utána ennek özvegye és egy másik özvegy, Deák Gergelyné, tulajdonában találjuk, kinek itteni jobbgyai közül Balasyn Péter, Bujkó György és Kassa Márton említetnek. Már ekkor a falu megmagyarosodott. Összesen 6 kaput képezett s többen birták,³ kik közt Nagymihályi Sándor és Gábor tiltakoznak az ellen, hogy jószágukat György barát és Petrovics Péter fölkerjék.⁴ Ekkor a helyiség ismét pusztulásra 1550. jutott s a vidéket ért török dúlás miatt teljesen fel is omlott, mert a nemsokára tartott csongrád megyei adóösszeírás több más, e tájon levő, helységgel (Ápor, Mindszent, Tompa, Ecser, Tóke, Szeg stb.) együtt már

¹ Az egész határra kiterjedő összeírás u. o. 36. fiók. 45. a. sz.

² Borovszky, Csanádmegye története, II. 135.

³ Varia regesta duarum visitationum etc. Egyetemi ktr. Kaprinai kézirati gyűjteménye, tom. L. XVI. 2. o.

⁴ Borovszky, i. h.